

УДК 159.923.2:316.624-053.6

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК САМОСТАВЛЕННЯ ТА АДАПТАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ З ТРАВМУЮЧИМ ДОСВІДОМ

Мотков С.О., аспірант кафедри психології
Донбаський державний педагогічний університет

У статті представлено дослідження проблеми самоствавлення як компоненту ціннісно-сислової сфери. Розглянуті теоретичні аспекти проблеми впливу самоствавлення на адаптаційну поведінку дитини. Проведено порівняльний аналіз показників підлітків, які мали різний травмуючий досвід. Встановлені зв'язки між компонентами ціннісно-сислової сфери та особливостями поведінки дітей. Виявлені відмінності між показниками самоствавлення та адаптаційної поведінки у трьох групах підлітків з різним травмуючим досвідом.

Ключові слова: ціннісно-сислова сфера, самоствавлення, адаптаційна поведінка, травмуючий досвід, підлітковий вік.

В статье представлено исследование проблемы самоотношения как компонента ценностно-смысловой сферы. Рассмотрены теоретические аспекты проблемы влияния самоотношения на адаптационное поведение ребенка. Проведен сравнительный анализ показателей подростков, которые имели разный травмирующий опыт. Установлены связи между компонентами ценностно-смысловой сферы и особенностями поведения детей. Выявлены различия между показателями самоотношения и адаптационного поведения в трех группах подростков с различным травмирующим опытом.

Ключевые слова: ценностно-смысловая сфера, самоотношение, адаптационное поведение, травмирующий опыт, подростковый возраст

Motkov S.O. INTERCONNECTION OF SELF-REGARD AND ADAPTABILITY OF BEHAVIOR OF TEENAGERS WHO SURVIVED TRAUMATIC EXPERIENCE

In this article investigation of the problem of self-regard as a component of value-sense realm is represented. Theoretical aspects of the problem of self-regard influence on the children's behaviour adaptability are examined. The connection among the components of value-sense realm and peculiarities of children's behaviour are ascertained. The distinctions between the indices of self-regard and adaptive behaviour of teenagers who got different traumatic experience in all 3 groups are revealed.

Key words: value-semantic sphere, self-attitude, adaptive behavior, traumatic experience, adolescence.

Постановка проблеми. Адаптація особистості в сучасному світі є важливою проблемою психології. Від навичок адаптування залежить нормальний розвиток індивіда і його існування взагалі. Адаптація закладена в біологічний механізм еволюції всього існуючого на планеті і забезпечує збереження існування організму, в тому числі і людей. Тому в роботах більшості вчених-психологів, так чи інакше, зустрічається вивчення адаптаційних механізмів.

Адаптація є складним феноменом, який може залежати від різноманітних детермінант: фізіологічних особливостей організму, індивідуально-психологічних властивостей, виховання людини, особливостей самої ситуації, тощо. Однак на сьогодні психологи все більше уваги приділяють дослідженню впливу на адаптацію саме ціннісно-сислової сфери особистості. Це обумовлене тим, що ЦСС є специфічно людським утворенням, що допомагає у пристосуванні до зовнішнього світу. Як вважав Е. Фромм, людина втратила міцний зв'язок з інстинктами, які забезпечують виживання тварин. Компенсацією цьому є

утворення ціннісних орієнтацій, смислових зв'язків, установок. Одним з важливих компонентів ЦСС є самоствавлення, як показник уявлень людини про саму себе.

У попередній статті ми дослідили особливості самоствавлення та стратегій подолання важких ситуацій підлітків з різним ступенем травмованості. Нами було показано, що показники адаптації в кожній з груп відрізняються та мають свої особливості. В даному дослідженні ми покажемо, як саме самоствавлення впливає на копінг-поведінку підлітків з різним ступенем травмованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема самоствавлення є актуальною для психологічної науки досить давно. Людина із самого народження перебуває у постійних зв'язках: з матір'ю, соціумом, навколишньою природою. Проте одним з базових відносин є зв'язок особистості з власним Я.

Багато вчених-психологів різних напрямків приділяли дослідженню відносин людини із самою собою велику увагу. Так, у працях З. Фрейда та його послідовників (А. Адлер, Е. Еріксон, Е. Фромм та ін.), ставлення

людини до себе є визначальним у відносинах з іншими. Спочатку дитина повністю замкнена на своєму Я. Потім ці відносини починають розширятися на навколишній світ та проектуватися на інших людей. Зі ставлення особистості до себе починає формуватися її ставлення до навколишнього світу. При нормальному розвитку людина має адекватно та позитивно оцінювати як себе, так і навколишніх. В іншому випадку можуть розвиватися різноманітні патологічні прояви та дезадаптація.

І.І. Чеснокова визначає самоствавлення, як певне емоційне переживання відносно себе. Через самоствавлення людина проводить оцінку себе, як певної цінності, розкриває смисл себе, як певного об'єкту. В.В. Столін вважає самоствавлення певною активністю людини до самої себе, що виражається в певному емоційному ставленні та предметному змісті. На думку С.Р. Пантелеєва, самоствавлення – це спосіб вираження смислу власного Я. Через самоствавлення людина може транслювати навколишнім особливості власної особистості і у певній мірі показувати очікуване ставлення до себе від них [3].

Сенситивним періодом для формування самоствавлення (В.С. Мухіна, А.О. Реан та ін.) виступає підлітковий та юнацький вік. В цей період дитина переглядає власні зв'язки, установки, цінності, уявлення, в тому числі і про себе. Однак потрібно відмітити, що велику роль у формуванні ставлення до себе відіграє референтна група дитини, соціум, в якому вона зростає ще з малечку, задовго до вищезгаданої кризи.

Сьогодні сучасні автори досить активно досліджують проблему впливу самоствавлення на особистість людини. І згідно результатам досліджень, самоствавлення відіграє важливу роль в різноманітних психічних процесах, впливає на різноманітні психічні компоненти особистості. Так, С.Р. Пантелеєв показує, що самоствавлення є компонентом Я-концепції. Автор виділяє серед головних функцій можливість людини оцінювати себе та свої вчинки, рефлексію, вплив на рівень домагань [5].

М.В. Хватова, узагальнюючі дані, вказує, що самоствавлення лежить в основі таких психічних функцій, як: 1) функція «дзеркала» – здатність людини відобразити у внутрішньому світі власну об'єктивну активність; 2) функція самовираження та самореалізації у навколишньому світі; 3) психологічний захист Я-концепції – збереження внутрішньої стабільності людини; 4) функція саморегуляції та контролю [6].

Важлива роль самоствавлення у взаємодії з навколишнім світом. Позитивна оцінка

себе стимулює людину до активності, рішучості, комунікабельності, що відбивається на її розвитку та реалізації у соціумі. Самоствавлення, таким чином, впливає на продуктивність особистості в роботі, її творчий розвиток, успішність в особистому житті. Впливає на сферу мотивації, цілеполагання та успішність в їх досягненні. В окремих дослідженнях показано, що самоствавлення має значний вплив на поведінку людини у конфлікті (А.В. Гончаров), схильність до ризику та толерантність до невизначеності (І.Ф. Аршава), відчуття суб'єктивного благополуччя (С.Ф. Зелінська), адаптацію до нових умов, психологічне здоров'я (М.В. Хватова). Таким чином, можна зробити висновок, що самоствавлення має значний вплив на поведінку індивіда, в тому числі у кризовій події та після неї [1; 2; 4; 6].

Отже, враховуючи результати попереднього дослідження, в даній роботі ми проведемо аналіз впливу самоствавлення на копінг-стратегії підлітків, що пережили травми події.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення зв'язку між компонентами самоствавлення та копінг-стратегією підлітків з різним ступенем травмованості. В дослідженні взяли участь 151 учнів 5-11 класів, розподілених на три групи: 1) діти, які нещодавно пережили травмуючі події (у 2016 році) та / або періодично від'їжджають до зони АТО додому (далі – «актуально травмовані»); 2) під час бойових подій на території Слов'янська були на території міста та стали свідками подій (далі – «діти з латентною травмою»); 3) діти, що разом з батьками від'їжджали з міста під час бойових подій і не були прямими свідками травматичних подій (далі – «відносно не травмовані»).

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вивчення взаємозв'язку компонентів самоствавлення з копінг-стратегією був використаний метод кореляційного аналізу Пірсона. Першою дослідженою групою були діти, які були травмовані нещодавно (актуально травмовані). Кількість учнів – 24 особи. Результати представлені у таблиці 1.

Аналізуючи результати дослідження, що представлені у таблиці 1, можна виділити наступні зв'язки самоствавлення та копіngu в травмованих підлітків:

Параметр «внутрішня чесність» пов'язаний з копінг-стратегіями: «конфронтація» ($r=0,3589$ при $p<0,05$), «дистанціювання» ($r=0,4064$ при $p<0,01$), «уникання» ($r=0,3393$ при $p<0,05$). Отже, при здатності дитини до рефлексії та самоаналізу знижується конфліктність та відсторонення

від проблеми. Чим гірше підліток відчуває свій внутрішній світ, тим більше вірогідність виникнення не адаптивних реакцій в ситуації стресу.

Параметр «самовпевненість» пов'язаний з копінгом: «Конфронтація» ($r=0,3436$ при $p<0,05$), «дистанціювання» ($r=0,3589$ при $p<0,05$), «переоцінка» ($r=0,3977$ при $p<0,01$). Чим більше дитина впевнена у собі та власних силах, тим більш рішуче вона долає труднощі та відстоює власні права. Впевненість у власному Я дає змогу підлітку бачити різні варіанти вирішення ситуації та віру в їх досяжність. Зв'язок з дистанці-

юванням можна пояснити тим, що особистість має змогу тимчасово відсторонитися від проблеми, створити для себе тимчасові безпечні умови.

Параметр «самоуправління» пов'язаний з копінг-стратегіями: «конфронтація» ($r=0,3099$ при $p<0,1$), «самоконтроль» ($r=0,5026$ при $p<0,01$), «пошук соціальної підтримки» ($r=0,4887$ при $p<0,01$), «прийняття відповідальності» ($r=0,4082$ при $p<0,01$), «переоцінка» ($r=0,3538$ при $p<0,05$). При здатності підлітка до управління власними психічними процесами підвищується стійкість при конфліктних ситуаціях, де

Таблиця 1

Результати кореляційного аналізу самоствавлення та копінг-стратегій актуально травмованих підлітків

	Конфронтація	Дистанціювання	Самоконтроль	Пошук соціальної підтримки	Прийняття відповідальності	Уникання	Планування	Переоцінка
Внутрішня чесність	0,3589	0,4064	0,0282	-0,147	0,0085	0,3392	0,2804	-0,1568
Самовпевненість	0,3436	0,3589	0,1726	0,2343	0,0813	0,2966	0,1775	0,3977
Самоуправління	0,3099	0,2991	0,5026	0,4887	0,4082	0,322	0,2451	0,3538
Відображене ставлення	0,0569	-0,1338	-0,2751	-0,071	-0,3296	-0,0628	-0,1842	-0,1732
Самоцінність	-0,0034	-0,0927	0,1099	0,2954	0,0551	-0,0003	0,0471	0,1078
Самоприйняття	0,0626	0,0009	0,3206	0,3855	0,2028	0,1671	0,1179	0,2555
Самоприв'язаність	0,3196	0,3316	0,3726	0,5999	0,1117	0,4125	0,3449	0,3158
Внутрішній конфлікт	0,6907	0,638	0,2906	0,3315	0,1925	0,8034	0,3853	0,4169
Самозвинувачення	0,3714	0,4043	0,376	0,2421	0,4268	0,4784	0,3136	0,2913

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу самоствавлення та копінг-стратегій відносно травмованих підлітків

	Конфронтація	Дистанціювання	Самоконтроль	Пошук соціальної підтримки	Прийняття відповідальності	Уникання	Планування	Переоцінка
Внутрішня чесність	0,0056	-0,0401	-0,2418	-0,1187	0,0673	0,0803	-0,1114	-0,0475
Самовпевненість	0,3874	-0,2994	-0,2979	-0,3202	-0,0163	-0,1165	-0,1467	-0,1201
Самоуправління	0,2686	-0,0484	0,2772	0,0499	-0,0412	-0,1932	0,1744	0,0357
Відображене ставлення	0,1324	-0,0172	0,0204	0,1054	-0,0507	-0,3011	0,1187	0,1096
Самоцінність	0,4454	0,2294	0,163	0,2115	0,2703	0,1589	0,3239	0,2031
Самоприйняття	0,3107	-0,1258	0,116	0,00287	0,0384	0,0212	0,2847	0,0558
Самоприв'язаність	0,1121	0,1704	0,04375	0,2468	0,067	-0,0758	0,1825	0,0993
Внутрішній конфлікт	0,0515	0,1206	-0,124	-0,2298	-0,065	0,5458	-0,0931	0,0477
Самозвинувачення	0,0535	0,0365	0,0549	-0,08568	0,1856	0,3687	0,0269	-0,027

потрібно рішуче відстоювати свою позицію. Очевидний зв'язок самоуправління із стратегією самоконтролю, однак потрібно відмітити, що не завжди уявлення людини про вміння володіти собою співпадає з її об'єктивною поведінкою. Тісний зв'язок із соціальною підтримкою може бути індикатором того, що при адекватному рівні самоуправління дитина об'єктивно оцінює реальні умови. Тому може оцінити можливість власного впливу, а при необхідності залучити допомогу. При підвищенні рівню самоуправління підвищується відчуття відповідальності за власні вчинки та здатність до переоцінки ситуації.

Параметр «відображене ставлення» пов'язаний з копінгом «прийняття відповідальності» на рівні тенденції ($r=-0,3296$ при $p>0,1$). Чим вище оцінка себе в очах інших, на думку дитини, тим менше вона схильна брати на себе відповідальність. З нашої точки зору, враховуючи травматичний досвід, це може бути показником інфантильності, з одного боку, і агресії – з іншого. Таким чином, дитина транслює світу «ви мені винні» і знімає з себе відповідальність за поведінку.

З параметром самоствавлення «самоцінність» не було знайдено достовірних зв'язків.

Параметр «самоприйняття» пов'язаний з копінгом «пошук соціальної підтримки» ($r=0,3855$ при $p<0,05$). Підлітки, що приймають себе та власне Я більш стабільні емоційно та здатні контролювати свої імпульси. Вони цінують власну гідність і вважають себе гідними допомоги при необхідності.

Параметр «самоприв'язаність» пов'язаний з такими стратегіями: «самоконтроль» ($r=0,3726$ при $p<0,05$), «пошук соціальної підтримки» ($r=0,5999$ при $p<0,01$), «уникання» ($r=0,4125$ при $p<0,05$), «планування» ($r=0,3449$ при $p<0,1$). Самоприв'язаність є показником готовності дитини до внутрішніх змін: поведінки, інтересів, поглядів на себе, тощо. Бажання зберігати внутрішню константність відбивається на поведінці – людина намагається забезпечити відносну стабільність навколо. Самоконтроль є власним стримуючим фактором, планування надає певну стабільність для майбутнього, уникання дає змогу не стикатися з проблемою і не порушувати внутрішній гомеостаз. Також, важливим ресурсом для збереження стабільності є допомога навколишніх, їх вплив на дитину.

Параметр «внутрішній конфлікт» утворює зв'язки з копінгами: «конфронтація» ($r=0,6907$ при $p<0,001$), «дистанціювання» ($r=0,638$ при $p<0,001$), «уникання» ($r=0,8034$

при $p<0,001$), «планування» ($r=0,3853$ при $p<0,1$), «переоцінка» ($r=0,4169$ при $p<0,05$). Внутрішня напруга є передумовою підвищеної конфліктності та бажання відсторонитися від проблеми замість вирішення, в тому числі – по іншому на неї подивитись. Також, внаслідок внутрішнього конфлікту дитина важко переносить ситуації невизначеності, тому вдається до планування.

Параметр «самозвинувачення» пов'язаний з наступними стратегіями: «конфронтація» ($r=0,3715$ при $p<0,1$), «дистанціювання» ($r=0,4043$ при $p<0,05$), «самоконтроль» ($r=0,376$ при $p<0,05$), «прийняття відповідальності» ($r=0,4268$ при $p<0,05$), «уникання» ($r=0,4784$ при $p<0,05$). При відчутті провини підліток частіше намагається уникнути прямого вирішення проблеми, відгородитися від неї. Однак, зв'язок з параметром «прийняття відповідальності» вказує на почуття власної відповідальності за поведінку у важкій ситуації.

Наступною групою для аналізу є відносно травмовані діти, які від'їжджали під час бойових дій. Кількість групи – 55 осіб. Результати представлені у таблиці 2.

За результатами дослідження, що показані у таблиці 2, можна побачити, що зв'язків між компонентами самоствавлення та копінгу у відносно травмованих дітей менше, ніж у актуально травмованих підлітків. Тому можна заздалегідь припустити, що в ситуації стресу та активного переживання травми, самоствавлення, як компонент ціннісно-сислової сфери, більше впливає на поведінку та стратегії подолання стресу. Феноменологічно, можна сказати, що при нестабільному середовищі важлива внутрішня стабільність.

Виявлені наступні зв'язки між компонентами самоствавлення та копінг-стратегіями у відносно травмованих підлітків:

Параметр «самовпевненість» пов'язаний з копінгами: «конфронтація» ($r=0,3874$ при $p<0,01$) та «пошук соціальної підтримки» ($r=-0,3202$ при $p<0,05$). Отже, за параметром «конфронтація» в обох групах збігається зв'язок. За параметром «соціальна підтримка» зв'язок більш міцний у групі не травмованих та має зворотний зв'язок. В групі не травмованих, діти впевнені в собі менш та схильні до пошуку підтримки. У травмованих – навпаки. Впевненість у собі надає дитині право на пошук підтримки та віру в те, що вона її знайде.

Параметр «відображене ставлення» пов'язаний зі стратегією «уникання» ($r=-0,3011$ при $p<0,05$). Тобто, чим вище себе оцінює дитина в очах навколишніх, тим менше вона схильна до уникання проблеми. Серед травмованих дітей за цим

параметром самоствавлення не знайдено. Це може свідчити про те, що дитині в травмі важко об'єктивно оцінювати себе та свої вчинки, особливо уявити думки інших про себе. Це може бути одним з перших показників порушення комунікації та взаємодії з людьми і, як наслідок – дезадаптації.

Параметр «самоцінність» пов'язаний з копінгамі: «конфронтація» ($r=0,4454$ при $p<0,001$) та «планування» ($r=0,3239$ при $p<0,05$). Діти, що мають вищу оцінку своєї особистості більш схильні до конфронтації та відкритого конфлікту. Також для них характерно планування дій. В групі травмованих достовірних зв'язків не встановлено, що може свідчити про більшу значимість цього компоненту самоствавлення у стабільних умовах життя.

Параметр «самоприйняття» пов'язаний з копінгом «конфронтація» ($r=0,3107$ при $p<0,05$). В групі травмованих «самоприйняття» більше впливає на пошук соціальної підтримки. Можна припустити, що діти, які не пережили травму схильні захищати власну ідентичність та особистісні межі самостійно. Травмовані діти воліють до допомоги дорослих.

Параметр «внутрішній конфлікт» пов'язаний з копінгом «уникання» ($r=0,5458$ при $p<0,001$). Цей зв'язок прослідковується в групі травмованих також.

Параметр «самозвинувачення» пов'язаний з копінгом «уникання» ($r=0,3687$ при $p<0,01$), як і в групі травмованих підлітків.

Таким чином, дійсно є відмінності між особливостями зв'язків компонентів само-

ствавлення та копіngu у дітей без травмуючого досвіду та тими, що мають цей досвід.

Третьою нашою дослідженою групою були діти, які пережили травмуючий досвід більш ніж рік тому, які не проходили спеціалізованої психологічної допомоги після цих подій. Кількість дітей групи – 72 особи. Результати дослідження представлені у таблиці 3.

Діти з латентною травмою вже не мають гострої травми, однак вона впливає на них. Травмуючий досвід проявляється у сновидіннях, думках. Тому, можна сказати, що травма ще є, однак має свої особливості переживання. Нами були встановлені наступні зв'язки між показниками самоствавлення та копінгом у підлітків з латентною травмою:

Параметр «самовпевненість» пов'язаний з копінгом «соціальна підтримка» ($r=0,3613$ при $p<0,01$). Даний зв'язок відмічається у нетравмованих дітей, однак є прямим. Для латентно травмованих дітей соціальна підтримка є дуже вагомим інструментом у подоланні проблем. Вони є менш автономними в ситуації після стресу. За динамікою можна прослідкувати: у нетравмованих дітей самовпевненість впливає на пошук соціальної підтримки негативно, при травмі навпаки – роль допомоги дорослих посилюється, через деякий час після стресу – досягає найбільшої значущості.

Параметр «самоуправління» має кореляційний зв'язок з копінгом «соціальна підтримка» ($r=0,3369$ при $p<0,01$). Даний зв'язок відмічається у травмованих і відсутній

Таблиця 3

Результати кореляційного аналізу самоствавлення та копінг-стратегій підлітків з латентною травмою

	Конфронтація	Дистанціювання	Самоконтроль	Пошук соціальної підтримки	Прийняття відповідальності	Уникання	Планування	Переоцінка
Внутрішня чесність	-0,0507	0,1092	-0,089	-0,0234	0,0939	-0,2472	0,1991	-0,0779
Самовпевненість	0,0041	0,133	0,144	0,3613	-0,025	0,0959	0,1066	0,2823
Самоуправління	-0,0585	0,0576	0,2201	0,3369	0,1136	0,246	0,0681	0,3612
Відображене відношення	-0,1534	-0,1553	-0,1604	0,1565	-0,0761	0,0537	-0,1667	0,0749
Самоцінність	0,106	0,13	0,01	0,1072	-0,17	-0,0807	-0,1325	0,2154
Самоприйняття	-0,1103	0,2793	0,2751	0,1195	0,1219	0,254	0,1886	0,3312
Самоприв'язаність	-0,0333	0,1061	0,0769	0,0064	0,1619	0,1329	-0,0409	0,2069
Внутрішній конфлікт	0,2054	0,3704	0,2298	0,0607	0,1741	0,1582	0,2892	0,1349
Самозвинувачення	0,0237	0,142	0,0975	-0,0134	0,2047	0,3114	0,1816	-0,0539

у не травмованих. Це дає змогу вважати, що після травми роль навколишніх зростає.

Параметр «самоприйняття» пов'язаний з копінг-стратегією «переоцінка» ($r=0,3312$ при $p<0,01$). Даний зв'язок прослідковується саме в цій групі, на рівні тенденцій – у травмованих дітей. Після травми прийняття власної ідентичності дає змогу підлітку по іншому подивитись на світ. Для не травмованих підлітків це є не актуальним, вони більш схильні до конфронтації. Для травмованих дітей це може бути складно через нестабільність Я-концепції в стресових умовах.

Параметр «Внутрішній конфлікт» пов'язаний з копінг «дистанціювання» ($r=0,3704$ при $p<0,01$). Цей зв'язок прослідковується в групі травмованих. Можна сказати, що сам показник «внутрішній конфлікт» є показником стресу. Тому саме в ситуації травми та після неї він починає відігравати таку вагому роль.

Параметр «самозвинувачення» пов'язаний зі стратегією «уникання» ($r=0,3114$ при $p<0,01$). Цей зв'язок відмічається в усіх трьох групах, що свідчить про значний вплив цього компоненту самоствавлення на копінг-стратегію.

Таким чином, можна зробити **висновок**, що самоствавлення як компонент ціннісно-сміслової сфери, дійсно має зв'язок з копінг-стратегіями. Цей зв'язок відрізняється залежно від ступеня травмованості дитини, має свої особливості. Має свою динаміку на кожному з етапів травматизації.

Найбільш тісний зв'язок між параметрами самоствавлення та копінг-стратегіями дитини відмічається в групі актуально травмованих дітей. Як вказано вище, кожен параметр самоствавлення пов'язаний з окремим копінг. Найбільшу кількість зв'язків має параметр «внутрішній конфлікт», що вказує на високий рівень впливу протилежних тенденцій на поведінку підлітка.

Значно меншу кількість зв'язків можна побачити в групі не травмованих підлітків. Це є показником того, що в стабільних та екстремальних умовах параметри самоствавлення по різному впливають на стратегії подолання проблемної ситуації. Найбільше зв'язків зі стратегіями подолання мають параметри «самовпевненість», «вдображе-

не ставлення», «самоцінність» та «внутрішній конфлікт».

В групі дітей з латентною травматизацією найбільш пов'язаними з копінг є параметри «самовпевненість» та «самоуправління». Можна зробити висновок, що під час та після травми для дитини, щоб подолати важку ситуацію, важливу роль відіграє управління собою та впевненість у своїх силах. У ситуації стабільності ці параметри проявляються менше, бо внутрішнє Я знаходиться у відносному гомеостазі.

Отже, травматизація є динамічним процесом. Порівнюючи різні групи підлітків, ми можемо аналізувати динаміку зв'язку параметрів самоствавлення та копіngu. Вище ми показали, як змінюються зв'язки параметрів в залежності від травматизації дитини. Це дає нам право вважати, що ціннісно-сміслова сфера займає важливе місце у процесі подолання дитиною екстремальної ситуації. Перспективами подальших досліджень вбачаємо вивчення впливу самоствавлення на інші адаптаційні параметри особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

Аршава І. Ф. Вивчення компонентів Я-концепції та самовідношення осіб з ризикованою поведінкою / І. Ф. Аршава, А. А. Бунас. // Вісник Харківського національного університету. – 2013. – № 1065. – С. 7-11.

Гончаров А. В. Изучение влияния самоотношения на конфликтность личности студентов / А. В. Гончаров. // Вестник КГУ им. Некрасова. – 2010. – № 1. – С. 237-240.

Жеребкина В. Ф. Самоотношение и копинг-стратегии бездомных людей / В. Ф. Жеребкина, Л. М. Лапшина. // Вестник Челябинского государственного университета. – 2016. – С. 127-132.

Зелінська С. Ф. Співвідношення показників суб'єктивного благополуччя особистості з типами її самовідношення / С. Ф. Зелінська. // Вісник ОНУ імені І.І. Мечнікова. – 2012. – № 8. – С. 83-90.

Мальшев И. В. Характеристика социально-психологической адаптации и копинг-стратегий личности в разных условиях социализации [Электронный ресурс] / И. В. Мальшев // Современные исследования социальных проблем. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: www.sisp.nkras.ru.

Хватова М. В. Самоотношение в структуре здоровой личности / М.В. Хватова. // Психолого-педагогический журнал Гаудеамус. – 2015. – № 1. – С. 9-17.